

Egy Geographia Poetica (Költői Atlasz) esszéisztikus tervezete

(i) tévelygés és hőskeresés

Mai találkozásunk felirata: Bizonyos dolgok használatáról*. Esténk címét természetesen nem én találtam ki, ezért mondhatom azt, hogy nekem tetszik. Tetszik, mert a költészetet vagy a verset – ahogy én értem – dolognak nevezi, amelyről jelzője azt állítja, hogy bizonytalan természetű. Bizonyos dolgok, azaz valamilyenek, de pontosan nem tudható, hogy milyenek. Ez az irodalmi ufo meghatározása. Bevezetésként jómagam azonban mégsem annyira erről a légköri jelenségről szólnék, hanem – komolyan véve a címet – a használatról, a felhasználásról.

Biztonsággal megjósolható, hogy két-három évtized múltán igen kétségbeejtő helyzetben lesz az irodalomnak az a szerencsétlen történésze, aki az 1980-as évek magyar költészettörténetét kívánja összerakni. Persze megteheti majd,

* Elhangzott 1990. áprilisában Szegeden a Petőfi Sándor Ifjúsági Házban rendezett felolvasóesten

hogy az általunk ma még nem ismert (későbbi) fejlemények szemszögéből rostál, és ekkor dolga kezelhetővé egyszerűsödik. De mi történik, ha belső tisztessége arra viszi, hogy ezt mondja: engem tényleg az 1980-as évtized érdekel, és nem pusztán az, ami ebből az évtizedből az enyémhez vezet? A válasz: ekkor úgy eltéved, mint fehér egér a labirintusban, útonjáró a dzsungelben. Előbb-utóbb rájön, miként nem érdemes gondolkodnia az évtized költészettörténetéről. Ideológiai határvonalak mentén képtelen lesz felrajzolni és rendszerezni tárgyát, mert egyrészt szempontja illetéktelen, másrészt mert igen csekély számú határvonalat talál. E határok túl nagy, túl általános tömböket különítenek csak el, az így nyert képből hiányozni fog a finom tagoltság. Ha közelebb megy, a határvonalakon belülre, csak elfogultságok és előítéletek zavaros szövedéke tárul szeme elé. Más kijáratot, más ösvényt keres, ám csakhamar rájön, hogy irányzatok mellett sem haladhat: talál egy-egy kérészéletű asztaltársaságot vagy megtalálja a megelőző időszakok egy-egy komolyabb formátumú költőjének epigonjait, esetleg „irály” címszó alatt rálel nem túl nagyszámú, tartalmatlan, kezelhetetlen, mert kielégítően nem definiált kategóriára, címkére. Ismét más ösvényt keres, de fórumok, folyóiratok mentén sem juthat előbbre, bár az évtized legvégén e tekintetben lassú tisztulást tapasztal. Irodalomtörténészünk (vándorunk) pontosan abban a helyzetben lesz, amelyben versíró és olvasója van ma. Megy-megy a vé-vé-e-ben (a Versek Vak Erdejében), az erdőre ráborul a töksötét, a bolyongó egyedül ösztönére és elfogultságára (előítéleteire) hagyatkozhat.

Milyen tehát az 1980-as évek költészete? Túltagolt és tagolatlan. Túlideologizált és ideológiai szempontból steril. Hangos és alig hallható. Poétikai szempontból nem igazán konzervatív és nem igazán radikális. Nem igazán jelentős és nem igazán jelentéktelen. Prae és Post, avant és arriere. Gárdmodern.

Ha már ilyen jól elbóklászunk, azt is meg kellene mondani, miféle erdőben? Azaz, mi a tárgya a jelen költészet dolgairól való elmélkedésnek? Mondhatnánk erre, hogy a tárgy egy évtized magyar költészete. Igen, de létezik-e ilyen egységes tárgy, „a” magyar költészet, beszélhetünk-e „a” költészetről? Úgy vélem, nem. A költészet meghatározatlan tárgy (ufo), nem egynemű osztály, karakterei ellentmondásmentesen nem adhatók meg. Így inkább mondjunk le róla! A költő maga semmi esetre sem lehet elmélkedésünk tárgya, hőse, neki annyi köze van az egészhez (és ez nem kevés), mint a kovácsnak a patkóhoz, amíg megcsinálja – de utána már a ló koptatja a patkót. Esetleg a költőről kialakult legendák, mítoszok? vagy az egyes gyűjtemény, a kötet, az életmű? az intertextuális (szövegen kívüli) értékek, mint a választott hagyomány és egyéb? Úgy gondolom, a költészetről való gondolkodás egyetlen megfogható, biztos tárgya az egyedi, az egyes költemény. Legyen ő a mi hősünk!

(ii) térképészet

Ekkor merült fel bennem egy álom, egy utópia, egy terv az atlaszkészítésről. Hiszen ha zseblámpa vagy gyufa van nálunk, térképpel a kezünkben nem tévedünk el. El kellene készíteni az 1980-as évtized összes publikált magyar nyelvű versének térképét! Képzeljük azt, hogy elkészült. Miként használjuk?

A térkép elsősorban adattár, azaz tartalmazná az 1980-as években készült valamennyi költemény azon adatait, amelyekkel az egyes költemények egyedíthetőek és azonosíthatóak. A költészet terepét illetően – ismereteim szerint – ilyen adattárak középkori népnyelvű költészetekről készültek, létezik egy orosz szimbolista katalógus, de modern, mai anyagú, egy nyelvre nézve teljes adattárat nem ismerek. A

muzeológia viszont már jelentős erőfeszítéseket tett a képtárak modern anyagának adatrögzítésére. Az ilyen táruk felhasználhatósági tapasztalatai nem rosszak.

Felmerül a kérdés: hány költemény alkotja a *corpus*t, hol vannak a *corpus* határai? A határok tekintetében a válasz majdnem problémamentes és egyszerű: a határ a nyelvi határ. Magyar nyelvű költészetről van szó. Minden más egyelőre csak becsléssel adható meg: vegyünk elő egy átlagos magyar folyóiratot, nézzük meg, hány vers illetve költemény van benne! szorozzuk be a magyar irodalmi lapok számával, ekkor megkapjuk az egy hónapra eső mennyiséget! ezt szorozzuk előbb tizenkettővel (az egy évre eső mennyiség), majd tízzel! Így jutunk el egy előzetes számhoz, amely megmutatja, hogy tíz esztendő alatt hány költeményre adták áldásukat a versrovatszerkesztők. A fenti utat járva a térképész megsaccolhatja, mennyi a térképre felveendő pontok száma. Én az évtized termését 23–26000 költeményre tak-sálom. Sok ez vagy kevés? A válasz megadhatatlan, mint ahogy arra a kérdésre is, sok-e vagy kevés nálunk a költő. Ismerni kellene Európa peremén egy körülbelül hasonló lélekszámú populációt, ismerni kellene az ottani versvízcsap nyomását és átmérőjét, valamint az 1000 lakosra eső költők számát. Amíg ilyen adataink nincsenek, nem tudunk felelni.

Egy bolgár turistaút óta tudom, mennyire fontos a térképen a lépték. Tudniillik ők elfelejtették megadni, így napokba került, mire rájöttünk, hogy ami a térképen egy centi, az a rilai hegyekben hány kilométer. A léptéket esetünkben az határozza meg, hogy egy-egy versről hány adatot veszünk le, ha keveset, mondjuk ötöt, a térkép igen távlati lesz, ha sokat, akkor átláthatatlanul részletes.

A térkép természetesen nem tartalmaz (köznapi értelemben vett) értékelő adatokat a tereptárgyakról, azokról a bizonyos dolgokról. Nem tudjuk meg, hogy mely tárgy ke-mény vagy ellenzéki, kozmopolita vagy nemzeti, eszdeészes vagy mameluk. A térkép ugyanakkor nem értéksemleges,

pusztán jelentésszemleges. Ezt a kettőt, a jelentést és az értéket mi, az Olvasók tévesztjük csak rendszeresen össze. A térkép, ha pontos, tisztán rajzolja ki azt, amit a költemény formális státuszának nevezhetünk. Az ingatag, málló jelentés mögött a költőre mint formaalkotóra mutat rá: a megalkotott forma poétikai értéke, poétikai jelentése jelöli ki a költemény helyét a költészet tartományában.

A megrajzolt térkép számos módon használható fel. Itt csak néhány olvasatát szeretném megemlíteni! Könnyűszerrel megvalósítható például a wölfflini névtelen művészettörténet eszméje. Wölfflin joggal sérelmezte, hogy a művészettörténeti értékelés során a társított értékek gyakran fedik el a mű önmagában vett értékeit, önértékeit. Világos példával élve: a múzeumi kiállítás falán látható az a fiataalkori, gyenge vagy enyhén közepes mű, amelyet Rembrandt festett, míg kevésbé neves kortársainak sokkal jobb képei a raktárak mélyén porosodnak. Milyen jó lenne egy név nélküli művészettörténet! egy olyan, ahol mintegy letakarnánk a neveket, a művek szerzőmegjelölés nélkül szerepelnének és mérettetnének meg. Bizony jó lenne! Mi egyetlen utasítással letörölhetjük adattárunkból a költők neveit, az évtized egész költészetét anonimá tehetnének. Ekkor térképünk afféle titkosított katonai térképpé válna, amelyből számos költemény szerzője egyértelmű lenne, ezek vérségi kötelékei is láthatóvá válnának; a rokonsági kör is felrajzolható, végül ott maradna egy hatalmas verstömeg, amelyben az egyes daraboknak nincsenek egyedítő vonásai, amely részterület nem lenne más, mint korunk közköltészete, parafolklor, tömegcikk. Azt hiszem, sokat szórakozhatnánk egy-egy költő felismerhetőségén.

Vajon a verstömeg, a mintegy negyed-százezer mű betagoztatható-e valamely formális rendszerbe? Létre lehet-e hozni egy olyan dús faág-rajzot, amelynek törzse a „költészet” címszót viseli, majd a két- vagy többirányú leágazások mentén, a fordított fa-rajz alján elhelyezhetők az egyes poéti-

kai események? Azt hiszem, sőt bizonyos vagyok benne, hogy nem. Hogy a rendszer felállítása szempontjából technikailag miért nem, arra most idő hiányában nem térnék ki. A tanulságok fontosabbak: nem egyetlen rendszerről van szó, hanem tetszőleges sorrendben egymás mellé állítható rendszerekről. Azaz, „a költészet” – így kegyes és működhetetlen fikció csupán. Vagy azt mondom, hogy az elvontságnak ez a felső szintje praktikusán nem létezik, vagy azt, hogy nem egy, hanem több „a költészet” van, azaz több fatörzs. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az egyes poétikai jelenségek csak adott részrendszeren, az adott faág-rajzon belül hasonlíthatók össze, hierarchizálhatók, csoportosíthatók, de a részrendszerek, a különálló fák közötti összehasonlítás nem megoldható. Hát ilyen erdőben vagyunk, és az erdőnek ezt a tulajdonságát az ítéletalkotásnál vagy a terepszemlélénél sosem szabad felednünk (sőt antológia-, versrovat- és egyéb szerkesztésénél sem!). Másként mondvá: a részterepetek nem vethetők össze, egy sorszerű és egy képszerű költemény például egyszerűen összevethetetlen (ami nem jelenti azt, hogy ne volna készíthető mű, mely egyszerre vagy felváltva sor- és képszerű). Más a költői sivatag és más az emlékmű ebben a sivatagban, erőteljes mallarméi fordulattal élve.

De mást is játszhatunk atlaszunkkal! Ki-ki kikeresheti például, hogy versei mely más versekkel rokonok a formális státuszát illetően, mi van költeményétől kicsit távolabb, még távolabb, és mi van nagyon messze. Kiderül, hogy egy-egy szerző nem mindig azokkal rokon, akikkel ő maga atyafiságban tudja magát.

Más: lesznek költők, akik csak egyetlen, vagy egy-két faág-rajzon belül helyezkednek el: van formális elkötelezettségük. Lesznek, akik szinte mindenütt megtalálhatók: a kaméleonok csapata. És így tovább... a tagolás tetszés szerint, az optimális mélységig folytatható. A legnehezebb feladatot az egyes fák elkülönítésének szempontjai jelentik. Előzete-

sen ehhez a munkához mennél több mintavétel, konkrét és alapos formális elemzés szükségeltetik. Kérem, tekintsék a ma este elhangzó művek együttesét mintavételnek. Remélem, tarka és részeiben összeegyeztethetetlen kép alakul majd ki. S addig is, amíg térképünk nincs, botorkáljunk nyugodtan előítéleteink mentén, csak vigyázzunk arra, hogy olykor hasra ne essünk. Ha egy-egy tisztás szemetes, ha egy-egy fa csenevész, az erdő maga akkor is szép.

Szeged

Szigeti Csaba

